

В. А. Єфименко,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ

ПОЄДНАННЯ ТРАДИЦІЙНИХ І НОВИХ МОТИВІВ У СУЧАСНИХ КАЗКАХ ПРО ПОПЕЛЮШКУ

У статті розглядаються трансформації, яких зазнали сучасні казки про Попелюшку порівняно з класичним варіантом Ш.Перро та братів Грімм.

Ключові слова: літературна казка, сюжетна трансформація.

В статье рассматриваются трансформации, которые претерпели сказки о Золушке по сравнению с классическим вариантом Ш.Перро и братьев Гримм.

Ключевые слова: литературная сказка, сюжетная трансформация.

The article analyzes transformations of the Cinderella fairy tales compared to the classical variants of Ch.Perrault and the Brothers Grimm.

Key words: literary fairy tale, plot transformation.

Однією з тенденцій, характерних для літератури другої половини ХХ – початку ХХІ ст., є поява великої кількості художніх творів, що інтерпретують традиційні класичні сюжети. Одним з найпопулярніших казкових сюжетів у світі є сюжет про Попелюшку. Англійська збирачка фольклору М.Кокс виділяла 345 різних варіантів казки про Попелюшку, а шведська дослідниця А.Руг у своїй книзі «Цикл казок про Попелюшку» називає більше, ніж 700 варіантів [21]. Метою цієї розвідки є загальний огляд сучасних літературних казок про Попелюшку і порівняння їх з класичним варіантом цієї казки.

Найвідомішим варіантом казки про Попелюшку є казка Ш.Перро «Попелюшка, або кришталевий черевичок» («Cendrillon, ou La petite Pantoufle de Verre»), написана у 1697 р. [20]. Щоправда, існують різні думки стосовно кришталевого черевичка. Деякі дослідники, слідом за О.Бальзаком та Е.Літтре, вважають, що в назву казки Ш.Перро закралася помилка: замість кришталевого черевичка ('rantoufle de verre') мався на увазі хутряний черевичок ('rantoufle de vair'). Саме у варіанті Ш.Перро з'являється фея, яка перетворює гарбуза на карету, мишей на коней, шура на кучера та ящірок на лакеїв. Також вона попереджає Попелюшку, що та може залишитися на балу лише до півночі, оскільки потім усі чари зникнуть. Попелюшка двічі їде на бал (для народних казок більш характерним є потрійний повтор). Особливо Ш.Перро наголошує на такій якості героїні, як доброта: незважаючи на брутальне поводження з нею зведених сестер, вона щиро їх вибачила, взяла до палацу та віддала заміж за двох молодих вельмож. У моралі до казки Ш.Перро наголошує: краса, звичайно, для жінок – це справжній скарб, але грація, витонченість ще дорожчі та важливіші.

Проте ще у 1634 р. італійський письменник Дж.Базіле [2] написав казку «Кішка-Попелюшка» («La Gatta Cenerentola»). У цій казці головна героїня Цеццолла, у якої не склалися відносини з мачухою, за порадою майстрині-наставниці вбиває її, впустивши кришку скрині їй на шию, а потім умовляє батька одружитися з майстриною. Проте не пройшло й тижня після весілля, як відношення нової мачухи до Цеццолли змінилися: у неї виявилися шестеро власних дочок, яких вона всіляко вихваляла перед чоловіком, а падчерку відправила з покоїв на кухню і стала називати Кішкою-Попелюшкою. Єдиною істотою, яка підтримувала Цеццоллу, була фея, яка передала їй саджанець фінікової пальми. За допомогою пальми дівчина отримує вбрання та тричі відвідує свято в королівському палаці. Також чарівна пальма дала їй купку золотих монет, за допомогою яких Цеццоллі вдається позбутися слуги короля, який її переслідував. На третій раз дівчина так швидко їхала в кареті, що загубила черевичка. Після цього король наказав усім жінкам королівства прийти на бенкет, де усім приміряв черевичка і, звісно, таким чином знайшов Цеццоллу, яку проголосив своєю королевою.

У 1812 році з'явилася казка «Попелюшка» («Aschenputtel») у редакції братів Грімм [22]. Цей варіант мав суттєві відмінності порівняно з казкою Ш.Перро та деякі спільні мотиви з казкою Дж.Базіле. Насамперед, зведені сестри у братів Грімм не потворні: вони мають гарну зовнішність, але зле серце. Також у казці немає хресної феї, роль помічниці виконує біла пташка. Зведені сестри просять батька привезти їм гарні сукні, перли та прикраси, а Попелюшка – гілочку ліщини. Дівчина посадила її на могилі матері, згодом з цієї гілки виростає дерево (аналог пальми з казки «Кішка-Попелюшка»), де мешкає біла пташка, яка виконує бажання дівчини. Серед інших відмінностей від казки Ш.Перро – те, що Попелюшка тричі їде на бал (так само, як і героїня Дж.Базіле), залишає бал не через те, що їй треба поїхати до опівночі, а щоб не відкрилося, ким вона насправді є. Щодо черевичків, то в перший день вона отримує черевички, прикрашені шовком та сріблом, на другий день одяг та взуття докладно не описуються, а на третій день дівчина з'являється на балу у золотих черевичках, один з яких пристає до східців, які принц наказав намастити смолою. Нарешті, якщо у Ш.Перро Попелюшка вибачає зведених сестер, то закінчення казки у братів Грімм є досить жорстоким: за свої вчинки зведені сестри були покарані сліпотою: голуби виклювали їм очі.

Найдавніший китайський варіант казки про Попелюшку з'явився у середині ІХ ст. Його автором є Туан Чен Ших з Шантунга [8, с. 75]. Казка починається з того, що чоловік мав двох дружин, одна з яких померла, залишивши доньку Шех Хсіен. Після смерті батька мачуха часто доручала дівчині складну та небезпечну роботу. Шех Хсіен упіймала рибу, яку випустила в ставок біля будинку та постійно підгодовувала. Мачуха якось відправила дівчину за водою до дальнього джерела, а сама в цей час вбила рибу та з'їла її. Дівчина сумувала за рибою, а потім заховала її кістяк у себе в кімнаті. З цього моменту всі бажання дівчини почали виконуватися.

Коли мачуха зі своєю донькою пішли на святкування, яке проходило у їхньому місті, дівчина вбралася у гарну сукню та золоті черевички та теж попрямувала туди. Поспішаючи додому на зворотному шляху дівчина загубила один черевичок. Люди, які знайшли його, продали черевичок у сусіднє королівство. Король вирішив знайти власницю черевичка, тому наказав усім жінкам приміряти його, але він нікому не був впору. Тоді він послав своїх людей на пошуки, і вони тривали доти, доки не знайшли такий самий черевичок у будинку Шех Хсіен. Коли дівчина одягнула свою сукню та черевички, вона виглядала як богиня. Король одружився з нею та забрав до свого королівства, а мачуху та зведену сестру люди закидали камінням.

Як уже зазначалося, існують численні варіанти казки про Попелюшку, проте нас у цій роботі цікавлять саме сучасні казки. У частині казок уже в імені головної героїні закладені інтертекстуальні посилання на прецедентний текст. Це, наприклад, такі героїні, як Сендрійон (Cendrillon) з повісті К.Доукі «Перед північчю» [6], ім'я якої є французьким варіантом імені Попелюшка, Ашелла (Ashella) з казкової повісті Т.Лі «Коли б'є годинник» [16], Ешпуттл (Ashputtle) з оповідання А.Картер «Ешпуттл або привид матері» [4], Сінді з поеми Р. Дала «Попелюшка» [5]. Деякі героїні отримують недвозначні прізвиська від оточуючих, зокрема зведені сестри називають Попелюшку Cinderwench [15], Cinders-Ella [13], а героїню казки однойменної казки Дж.Йоулен [23] за її зовнішній вигляд прозивають «Слоном у золі».

Значною відмінністю деяких сучасних творів від класичних казок є перегляд традиційної негативної ролі, яку відіграють у творі мачуха та зведені сестри. Наприклад, у казці Т. Лі «Коли б'є годинник» [16] спочатку зведені сестри просять головну героїню не проводити увесь час на кухні або на горищі, час від часу складають їй компанію, розчісують волосся, проте, бачачи безрезультативність усіх їхніх намагань, зрештою залишають дівчину в спокої. У казковій повісті «Хлопчик відьми» М.Грубера [12] мачуха дуже добре ставиться до пасербиці, коли та заявляє про своє бажання одружитися з принцом, звертається за порадою до хресної дівчини і робить усе, що в її силах (включаючи пошиття сукні для балу), щоб бажання пасербиці здійснилося. У казковій повісті К.Доукі «Перед північчю» героїня після приїзду мачухи з доньками відчуває справжню турботу про себе, саме вони наполягають, щоб Сендрійон поїхала на бал, а закінчується твір взагалі повною ідилією: мачуха та зведені сестри перетворюються для героїні на рідних людей:

My wish has finally come true, I thought. I have a mother and sisters to love me, a mother and sisters whom I love [6, с. 169].

Сучасними авторами неодноразово наголошується про нелегку долю мачух. Про це йдеться в казковій повісті М.Грубера, оповіданні М.Етвуд «Непопулярні дівчата» [1] та оповіданні С.Мейтленд «Лемент злої мачухи» [17]. У двох останніх творах оповідь ведеться саме від імені мачухи. Автори намагаються пояснити і навіть виправдати поведінку мачух:

So when I first married my husband I only meant to tease her a little, to rile her, to make her fight back. ... Then I just wanted her to see, to see that life is not all sweetness and light, that people are not automatically to be trusted, that fairy godmothers are unreliable and damned thin on the ground, and that even the most silvery of princes soon goes out hunting and fighting and drinking and whoring, and doesn't give one tuppenny-ha'penny curse more for you than you give for yourself [17, с. 150].

За словами мачухи, спочатку по відношенню до пасербиці нею рухали найкращі наміри, а саме бажання навчити тримати удар, розкрити очі на те, що в житті не завжди все буває гладко, не всім можна довіряти, що не варто чекати на прекрасного принца, а робити власні кроки і брати відповідальність на себе. Але Попелюшка все сприймала з посмішкою і продовжувала до всіх відноситися з любов'ю. Ніщо не могло примусити її ненавидіти мачуху. Схожі думки висловлює мачуха з оповідання М.Етвуд:

The thing about those good daughters is, they're so good. Obedient and passive. Sniveling, I might add. No get-up-and-go. What would become of them if it weren't for me? Nothing, that's what. ... I stir things up, I get things moving. ... All they have to do is smile and say hello and do a little more housework, for some gnomes or nice ladies or whatever, and bingo, they get the king's son and the palace, and no more dishpan hands. ... Whereas all I get is the blame [1, с. 10].

Мачуха переконана, що саме завдяки її зусиллям Попелюшка «отримує» принца з палацом, і їй ще докоряють за це. Проте варто зазначити, що в частині сучасних творів, зокрема, у творах М.Хеддикс, Дж.Хайнса, Г.Магуєра [18] мачуха і зведені сестри залишаються негативними персонажами, а у Г.Магуєра і Р.Дала зведені сестри ще й потворні (це не стосується Айріс – однієї із сестер з повісті Г.Магуєра). В оповіданні М.Етвуд зведена сестра заради кохання до принца викидає головну героїню з вікна і видає себе за неї, проте обман швидко викривається, і вона несе покарання.

У класичній казці про Попелюшку досить суперечливою є роль батька, який нічого не робить для того, щоб захистити від нападок мачухи та її доньок власну дочку. Деякі сучасні автори підкреслюють у своїх творах саме провину батька. Наприклад, К.Доукі в авторських примітках до свого твору зазначає наступне:

If Cinderella's father is still alive, but takes no action to save or protect her, what might this say about both him and the woman to whom we are all accustomed to assigning the role of the bad guy? What would happen if I put a father back into the mix? With that, my own version of the story was off and running [6, с. 213].

Батько незлюбив Сендрійон із самого моменту її народження, звинувачуючи її в смерті його коханої дружини. Він залишає дитину на няньку і їде з дому, а наступна зустріч з дочкою відбувається вже на королівському балу, після якого він у прямому сенсі викрадає її. Роль батька в цьому творі є цілком негативною на відміну від мачухи, яка, як уже зазначалося, щиро піклується про долю дівчини і стає її вірним другом.

У творі «Лемент злої мачухи» сама мачуха дивується відношенню батька Попелюшки до рідної доньки:

I couldn't believe how little the bastard finally cared when it came to the point. Perhaps he was bored to tears by goodness, perhaps he was too lazy. He was a sentimental old fart about her, of course, his eyes could fill with nostalgic

tears every time he looked at her and thought of her dear mother; but he never did anything; or even asked me to stop doing anything [17, с. 150].

Чим би не пояснювалася бездіяльність батька головної героїні – втому від її чеснот чи простими лінощами – але він жодного разу нічого не зробив для того, щоб полегшити життя доньки. Вторить героїні С.Мейтленд мачуха з оповідання М.Етвуд «Непопулярні дівчата»:

It's true, there are never any evil stepfathers. Only a bunch of lily-livered widowers, who let me get away with murder vis-à-vis their daughters. Where are they when I'm making those girls drudge in the kitchen, or sending them out into the blizzard in their paper dresses? Working late at the office. Passing the buck. Men! But if you think they knew nothing about it, you're crazy [1, с. 9].

У питанні чарівних помічників сучасні автори наслідують як Ш.Перро, так і братів Грім, використовуючи в своїх творах і фей, і чарівні дерева з пташками. Але сучасні варіації включають в якості феї, наприклад, журналістку вигаданого журналу [3] або відому актрису Джоан Ріверз [19]. Ліщина і пташка фігурують у таких сучасних казках, як «Коли б'є годинник», «Ешпуттл». Дерево, яке виросло на могилі матері, дає головній героїні казкової повісті Дж.Хайнса «Замисел зведеної сестри» [15] сукню і черевички для балу та меч для перемоги над ворогами, а птахи допомагають їй виконувати роботу по дому. Птахи в оповіданні Дж.Йоулен «Слон в золі» приносять дівчині сукню з пташиного пір'я та черевички з гілочок та трави, а також переносять її на бал.

Дерево на могилі матері не лише надає допомогу Попелюшці у вигляді вбрання для балу чи інших речей. Воно може певним чином реагувати на події в житті героїні, як це відбувається в повісті К.Доукі: як тільки вона знаходить справжнє кохання, дерево, яке вважалось мертвим, оживає і зацвітає. У казці «Оповідь про черевичок» Е.Доноґ'ю [7] знаходимо інтертекстуальне посилання на ліщину, яка просто росте на могилі матері, проте в якості помічниці героїні виступає не дерево, а знайома матері Попелюшки. Варто також зазначити, що деякі сучасні казки взагалі не містять чарівних помічників. Наприклад, Елла з казкової повісті М.Хеддикс «Просто Елла» [13] одягає на бал мамину сукню, а скляні черевички їй виготовляє складув. Героїня повісті Г.Магваєра «Зізнання потворної зведеної сестри» Клара отримує вбрання та потрапляє на бал завдяки допомозі зведеної сестри Айріс та її друга.

Жорстокі гримівські мотиви зустрічаємо у повісті Дж.Хайнса, де голуби викльовують очі мачусі та спотворюють обличчя однієї із зведених сестер. Слепою залишається мачуха з повісті Г.Магваєра, а на зведену сестру з оповідання М.Етвуд надягають розпечені залізні черевички та поміщають у діжку, обиту цвяхами. У повісті Т.Лі зустрічаємо такий мотив, як відрізання великого пальця для того, щоб впихнути ногу в черевичок, причому це роблять не лише зведені сестри, а й багато інших претенденток на руку принца. У повісті Дж.Хайнса одна із зведених сестер – Шарлотта, – стає кульгавою після того, як її власна матір відрізала їй частину п'ятки, а друга – Стася, – втрачає великий палець. Зведена сестра з казки Б.Енсор «Попелюшка» [9] готова зробити операцію зі зменшення розміру ноги, але їй цього не дозволяють. Протилежна ситуація спостерігається у казці «Слон у золі» Дж.Йоулен, де худенькі зведені сестри, намагаючись довести, що черевичок Еллі 40 розміру їм в пору, використовують вату, клейку стрічку та суперклей.

У деяких творах присутні елементи перевиховання, як, наприклад, у повісті Б.Енсор:

«Oh, all right, you may stay on in that big house, provided you clean up after the pigs». Her stepmother thanked Queen Cinderella for her generosity and swore she would sweep and mop night and day [9, с. 109].

Важлива роль у казці про Попелюшку належить черевичку. Він може бути хутряним (М.Грубер) або кришталевим (К.Доукі), зачарованим (Т.Лі), що постійно змінює свою форму та розмір. В поемі Р.Дала одній із зведених сестер вдається підмінити черевичок, загублений Попелюшкою, власним черевичком великого розміру та з неприємним запахом, за що принц наказує відрубати їй голову.

Як ми пам'ятаємо, в класичній казці Попелюшка прагне відвідати бал саме заради балу, не ставлячи перед собою якихось прагматичних цілей. У сучасних же казках Попелюшка часто-густо хоче потрапити на бал з цілком визначеною метою, а саме завоювати принца. Так відбувається, зокрема, в творах Р.Дала та М.Грубера. Але варто зазначити, що закінчуються ці твори по-різному: якщо у М.Грубера це – традиційне весілля з принцом, то у Р.Дала закінчення досить несподіване:

*Within a minute, Cinderella
Was married to a lovely fellow,
A simple jam maker by trade,
Who sold good home-made marmalade.
Their house was filled with smiles and laughter
And they were happy ever after* [5, с. 14].

Після того, як принц наказав відрубати голову зведеній сестрі Попелюшки, вона передумала одружуватися з принцом, натомість її чоловіком стає гарний простий хлопець-виробник джему. Щодо інших несподіваних закінчень, то варто згадати, що у казковій повісті М.Хеддикс головна героїня стає радником з медичних та сільськогосподарських питань у таборі біженців, у казці М.Бінчі – керівником господарства палацу, а в оповіданні Дж.Гарнера організовує кооператив з пошиття зручного одягу 'Cinder Wear'. Незалежність, отримана героїнею в результаті шлюбу з принцом ('*Nobody is her boss*') називається в якості одного з головних її здобутків у повісті «Попелюшка» Б.Енсор. Нарешті, у феміністичній казці Е.Доноґ'ю після балу головна героїня вирішує залишитися з жінкою, яка допомагала їй потрапити на бал.

Перегляд ролей торкнувся не лише негативних персонажів, а й самої Попелюшки. Так, головна героїня казкової повісті Т.Лі виявляється відьмою, яка намагається помститися принцу та його родині за смерть матері та її родичів. Під дією чар вмирає батько принца, а згодом і сам принц гине від рук бандитів, а все місто

через декілька років перетворюється на руїни. Руйнуються також гендерні стереотипи: сучасні героїні намагаються самостійно змінити власне життя (М.Хеддикс), першими освідчуються в коханні (К.Доукі), а принц інколи виявляється недостатньо мужнім для них (Е.Хардесті).

Оповідь у сучасних казках про Попелюшку, на відміну від традиційного всевідаючого автора, може вестися від імені Попелюшки (Дж.Хайнс, М.Хеддикс, К.Доукі, Е.Доног'ю, Е.Хардесті), принца (П.Геллоуей), мачухи (М.Етвуд, С.Мейтленд) або однієї із зведених сестер (М.Етвуд, Дж.Магуаер). Стосовно часових рамок творів, деякі з них виступають сіквелами до класичної казки. Так, дія казкової повісті М.Хеддикс «Просто Елла» починається після балу за два місяці до запланованого весілля героїні з принцом (яке, щоправда, так і не відбулося), а героїня повісті Дж.Хайнса «Замисел зведеної сестри» вже одружена з принцом і навіть чекає на дитину.

Таким чином, характерними рисами сучасних літературних казок про Попелюшку є поєднання традиційних мотивів класичних казок Ш.Перро та братів Грім з новими авторськими мотивами, перегляд традиційних ролей персонажів, руйнування гендерних стереотипів та ведення оповіді від імені різних дійових осіб. Дослідження сучасних казок з трансформованим класичним сюжетом є важливою складовою всебічного аналізу казкового жанру.

Література:

1. Atwood M. *Unpopular Gals* / M. Atwood // *Good Bones and Simple Murders*. – New York : Nan A. Talese, 1994. – Pp. 6 – 12.
2. Basile G. *The Cinderella Cat* / G. Basile // *Marvels & Tales*, vol.13, №2. – 1999. – Pp. 201-210.
3. Binchy M. *Cinderella Re-Examined: Fairytales for Feminists* / A. Claffey, L. Kavanagh, S. Russell (eds.) // *Rapunzel's Revenge*. – Dublin : Attic Press, 1985. – Pp. 57-64.
4. Carter A. *Ashputtle or the Mother's Ghost* / A. Carter // *American Ghosts & Old World Wonders*. – London : Vintage, 2002. – Pp. 30-44.
5. Dahl R. *Cinderella* / R. Dahl // *Revolting Rhymes*. – London : Puffin Books, 2009. – Pp. 7-14.
6. Dokey C. *Before Midnight* / C. Dokey // *Once*. – New York : Simon Pulse, 2012. – Pp. 1-214.
7. Donoghue E. *The Tale of the Shoe* / E. Donoghue // *Kissing the Witch: Old Tales in New Skins*. – New York : Joanna Cotler Books, 1999. – Pp. 1-8.
8. Dundes A. (ed.) *Cinderella: A casebook* / A. Dundes. – Madison : University of Wisconsin Press, 1988. – 316 p.
9. Ensor B. *Cinderella (as if you didn't already know the story)* / B. Ensor. – New York : Yearling Book, 2011. – 113 p.
10. Galloway P. *The Prince* / P. Galloway // *Truly Grim Tales*. – New York : Delacorte Press, 1995. – Pp. 124 – 132.
11. Garner J. *Cinderella* / J. Garner // *Politically Correct Bedtime Stories*. – New York : MacMillan, 1994. – Pp. 31-38.
12. Gruber M. *The Witch's Boy* / M. Gruber. – New York : Harper Tempest, 2005. – 377 p.
13. Haddix M. P. *Just Ella* / M. P. Haddix. – New York : Simon & Schuster, 1999. – 185 p.
14. Hardesty E. *Rosie's Dance* / E. Datlow, T. Windling (eds.) // *Black Heart, Ivory Bones*. – New York : Avon Books, 2000. – Pp. 198-211.
15. Hines J. *The Stepsister Scheme* / J. Hines. – New York : Dow Books, 2009. – 344 p.
16. Lee T. *When the Clock Strikes* / Zipes J. (ed.) // *Spells of Enchantment: The Wondrous Fairy Tales of Western Culture*. – New York : Viking, 1991. – Pp. 758-771.
17. Maitland S. *The Wicked Stepmother's Lament* / S. Maitland // *A Book of Spells*. – London : Michael Joseph, 1987. – Pp. 147-154.
18. Maguire G. *Confessions of an Ugly Stepsister* / G. Maguire. – London : Headline Review, 2008. – 397 p.
19. Mayer G., Mayer T. *Cinderella* / G. Mayer, T. Mayer // *Goldilocks on Management*. – New York : Amacom, 1999. – Pp. 141-149.
20. Perrault Ch. *Cinderella* / Ch. Perrault // *Perrault's Fairy Tales*, translated by A. E. Johnson. – Ware : Wordsworth Editions, 2004. – Pp. 56-65.
21. Rooth A., Cox M. *The Cinderella Cycle* / A. Rooth, M. Cox. – New York : Arno Press, 1951. – 269 p.
22. *The Brothers Grimm. Cinderella* / The Brothers Grimm // *The Complete Fairy Tales* / – Ware : Wordsworth Editions, 2007. – Pp. 121-128.
23. Yolen J. *Cinder Elephant* / E. Datlow, T. Windling (eds.) // *A Wolf at the Door and Other Retold Fairy Tales*. – New York : Alladin Paperbacks, 2001. – Pp. 17-29.